

Андрій Мартинов
(Київ)

СТЕПАН ВІДНЯНСЬКИЙ: ПАТРІОТИЗМ, ПОРЯДНІСТЬ, ПРОФЕСІЙНІСТЬ – КРЕДО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА

Стаття є презентацією життєвого шляху та професійного доробку історика Степана Васильовича Віднянського у контексті авторських роздумів про роль і значення України в історії Європи. Простежено головні поворотні пункти в історії України. Значну увагу приділено сучасним проблемам глобалізації, кризи ідентичності, євроінтеграції України, російської загрози, внутрішньополітичного життя нашої держави, формуванню свідомої еліти та соціокультурним питанням консолідації українського суспільства.

Ключові слова: С.В. Віднянський, наукові праці, соціалістичні країни, Україна, Європа, інтеграція, ідентичність, глобалізація, еліта, консолідація.

2021-й рік – ювілейний у житті провідного вітчизняного вченого, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Національної Академії наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, завідувача відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України Степана Васильовича Віднянського. Це ім'я добре відоме у науковій спільноті істориків не лише в Україні, а й далеко за її межами. Степан Васильович справжній український патріот з яскравою європейською ментальністю. Демократизм, солідарність, свобода – це цінності, які він зробив головними для свого життя та життя людей, які його оточують. Він ними живе, як дихає. Можливо, у цьому полягає таємниця особистісної харизми Степана Васильовича. Плодотворний вплив його харизми відчуваєш з перших хвилин спілкування з цією людиною, надалі під світлом його доброзичливої харизми із задоволенням перебуваєш весь час.

Детальна наукова біографія Степана Васильовича, звичайно, ще має бути написана наступними поколіннями істориків. Адже діяльність великої наукової особистості має досліджуватись на певній історичній відстані, хоча й спогади про спільну роботу сучасників у даному випадку є не лише «гарячими слідами» поточного моменту, а й певним заділком на майбутнє.

Народився Степан Васильович Віднянський 27 березня 1951 р. в стародавньому місті Ужгороді на Закарпатті в національно-змішаній (словацько-українсько-угорській) родині місцевої інтелігенції. Працюючи на початку 2000-х років разом над працею про батьків-засновників єдиної Європи,

звернув увагу на наступний історичний феномен. Якщо звернутись до біографій батьків-засновників Євросоюзу, неважко помітити, що Жан Монне, Роберт Шуман народилися на прикордонні важливих європейських регіонів, що зробило їх одночасно великими європейцями та патріотами своїх малих батьківщин. Степан Васильович добре «зсередини» знає історію і сьогодення Закарпаття, є активним учасником національно-культурних товариств закарпатців у Києві. Але наукова діяльність Степана Васильовича та його громадянська позиція завжди ґрунтуються на патріотизмові Великої України.

Заглибленість у закарпатську тематику як органічну частину історії України та історії сучасних міжнародних відносин стимулювала С.В. Віднянського до активної участі у роботі комісій істориків України і Угорщини, України і Словаччини, України і Чехії. Він завжди емоційно вболіває за наукову і технічну складові організації роботи цих комісій істориків. У цьому сенсі саме Степан Васильович є творчим «мотором» діяльності згаданих комісій, які відіграють важливу роль у формуванні нової європейської ідентичності.

Варто нагадати, що першим «науковим коханням» Степана Васильовича є історична славістика. Саме цей науковий напрямок зробив його широко відомим у країнах Східної і Центральної Європи. Він багато разів виступав на конференціях слов'язознавців. У Варшаві і Мінську, Москві і Будапешті, Бухаресті і Празі, Братиславі і Софії він завжди відстоює українські національні інтереси.

Талант історика закладався у Степана Васильовича родинним вихованням, прищепленням любові до рідного краю, розташованого у самому центрі Європи, поваги до його складної історії та працелюбного народу. Цей етос поваги до Традиції визначив подальший життєвий шлях юнака, який після закінчення середньої школи у «буреломний» 1968 р. став студентом історичного факультету Ужгородського державного університету. Саме тоді у цьому вищому навчальному закладі викладала плеяда відомих українських істориків – професори Є.А. Балагурі, І.М. Гранчак, Г.В. Павленко, М.В. Троян, В.І. Худанич, І.Г. Шульга, Я.І. Штернберг. Їхні лекції заклали фундамент ерудиції допитливого юнака, який став активним учасником студентського наукового товариства. Вже у студентські роки С.В. Віднянський став неодноразовим переможцем всесоюзних і республіканських конкурсів студентських наукових робіт. Зрештою, блискучий захист ним оригінальної й новаторської на той час дипломної роботи на тему

«Формування історичної концепції А.В. Духновича» остаточно визначив подальшу долю талановитого закарпатця.

Важливою віхою наукового життя Степана Васильовича Віднянського став переїзд до Києва у 1973 р. та вступ до аспірантури Інституту історії України Академії наук України. З того часу його творче життя нерозривно пов'язане з цією провідною вітчизняною науково історичною установою.

У 1970-1980-ті рр. домінуючою стала тенденція до самовизначення національно-регіональних історіографічних шкіл у країнах Східної Європи. Історики УРСР були залучені до міжкультурних контактів у академічній спільноті. За пропозицією І.М. Мельникової «до плану багатостороннього співробітництва Академії наук України і східноєвропейських держав на 1981-1985 рр. було включено тему «Історичні зв'язки України з країнами Центральної й Південно-Східної Європи», у виконанні якої разом з українськими брали участь болгарські, угорські, німецькі, польські й чехословацькі вчені. 1983 р. у Києві був організований IX міжнародний з'їзд славістів, який відбувся в умовах загострення ідеологічного протистояння. Правда, й за цих умов співробітники відділу дотримувалися класичного підходу до дослідження доступних архівних джерел. Помітними у цьому контексті стала монографія С.В. Віднянського «Сотрудничество общественных организаций стран социализма» (Київ, 1983) та кандидатська дисертація В.М. Даниленка «Економічне й науково-технічне співробітництво Югославії з країнами-членами РЕВ (1964-1980)» (1983 р., науковий керівник П.С. Сохань).

Нагадаємо, що 1984 р. чеський дисидент Мілан Кундера написав есе «Трагедія Центральної Європи» (Польщі, Угорщини й Чехословаччини), які є частиною «Західної Європи», яка тимчасово поневолена СРСР. Такі протилежні концептуальні оцінки новітнього історичного досвіду розвитку країн центральноєвропейського регіону стимулювали новий виток ідеологічної конфронтації. Постає проблема доведення самостійності країн радянської сфери впливу. Ця тенденція віддзеркалилася навіть на перейменуванні 1985 р. відділу історії зарубіжних соціалістичних країн на відділ історії та міжнародних відносин соціалістичних країн, а при ньому було створено сектор історії міжнародних зв'язків України. Поряд з країнознавчими дослідженнями у відділі продовжили традицію вивчення історії зв'язків України з країнами Східної Європи та Балкан. Відомими за межами України були тоді монографії П.С. Соханя, присвячені ролі Болгарії в співдружності країн соціалізму, І.М. Кулиничя, який зосередився на

дослідженні історії НДР, узагальнюючі праці під редакцією І.М. Мельникової.

Науковий заділ цього періоду дав підстави казати про формування у відділі потужного країнознавчого напрямку досліджень, які були реалізовані в різні періоди роботи відділу. Мова йде про болгаристику, відділівські традиції якої підтримала В.В. Павленко, яка 1996 р. захистила докторську дисертацію «Українсько-болгарські взаємини 1917-1939» та продовжила досліджувати проблему українських військовополонених, інтернованих та біженців у міждержавних відносинах України й Болгарії.

Наукове довголіття дало можливість І.М. Кулиничу передати досвід досліджень із германістики своїм аспірантам Н.В. Кривець, С.К. Асатурову, О.М. Горенку. У 1995 р. вийшла ґрунтовна монографія І.М. Кулинич та Н.В. Кривець «Нариси з історії німецьких колоній в Україні». Особисто І.М. Кулинич, виходячи з нових методологічних позицій, у монографії «Економічні та культурні зв'язки Української РСР з Німецькою Демократичною Республікою (1949-1965)» (Київ, 1996) розглянув досягнення й проблеми цієї співпраці.

У відділі продовжився розвиток полоністики. Ще 1962 р. І.Ф. Євсєєв опублікував працю «Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944-1960)». П.М. Калениченко видав книгу «1000-ліття Польської держави» (Київ, 1966). Репринцев В.Ф. зосередився на дослідженні питань міжкультурної співпраці, захистивши 1985 р. кандидатську дисертацію на тему «Співробітництво СРСР і ПНР в галузі художньої культури (друга половина 50-х – 60-ті рр.)» (науковий керівник П.С. Сохань). Т.І. Зарецька у 1994 р. видала монографію «Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. XX ст.». Плідно у сфері полоністики працював І.Т. Лісевич, чия остання прижиттєва монографія «У відблиску польських багнетів: життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень – червень 1920)» (Київ, 2002) стала яскравим прикладом новаторського підходу до досліджень повсякденної історії. До речі, І.Т. Лісевич розпочинав наукову роботу з румунознавства, захистивши 1966 р. кандидатську дисертацію «Українсько-румунські культурні зв'язки 1944-1964» (науковий керівник І.М. Мельникова).

Хунгарологія також представлена працями дослідників відділу. Т.В. Клиниченко захистила кандидатську дисертацію на тему «Вдосконалення способу життя сільського населення Угорщини в період будівництва розвинутого соціалізму» (1984, науковий керівник І.М. Мельникова). Б.І. Лукач на по-

чатку 1990-х рр. працював над проблемами середньовічних українсько-угорських зв'язків. М.С. Держалюк захистив докторську дисертацію на тему «Угорська політична еміграція в Європі у міжвоєнний період» (1993).

Балканістика була представлена науковими працями, в яких висвітлені різні періоди історії зв'язків сербів з Україною. К.В. Колибанова 1993 р. опублікувала книгу «Українсько-сербські культурні зв'язки XVIII ст.». О.В. Павлюченко видав монографію «Україна в російсько-югославських суспільних зв'язках (друга половина XIX – поч. XX століть) (Київ, 1992).

Ретельний дослідницький пошук і якісний науковий доробок С.В. Віднянського забезпечили успішний захист в 1977 р. під науковим керівництвом І.М. Мельникової кандидатської дисертації на тему «Консолідація профспілкового руху в Чехословаччині. 1969-1975 рр.». За два роки під однойменною назвою він видає свою першу наукову монографію, яка була високо оцінена науковою громадськістю. Упродовж року він перебував на науковому стажуванні у Москві в Інституті слов'янознавства та балканістики АН СРСР. Неухильно розширюється коло наукових інтересів тодішнього лауреата премії молодих вчених IV Всесоюзного конкурсу робіт спеціалістів із суспільних наук (1981).

Працюючи у відділі історії міжнародних відносин соціалістичних країн на посадах молодшого наукового співробітника, вченого секретаря, старшого наукового співробітника, поряд із післявоєнною історією Чехословаччини він розробляє актуальні тоді питання співпраці країн РЕВ, участі громадських організацій країн Центрально-Східної Європи в міжнародних відносинах, становлення руху споріднених областей та міст-побратимів. Зокрема, його брошура (у співавт. з проф. І.М. Кулиничем) була відзначена у 1982 р. дипломом другого ступеня Всесоюзного конкурсу на кращі твори науково-популярної літератури. У Чехословаччині високо було оцінено науковий доробок Степана Васильовича, присвячений вивченню історії українсько-чехословацьких відносин. Його нагородили медаллю «Академік Зденек Неедлі» (1985 р.) та Почесною відзнакою Першого ступеня Союзу чехословацько-радянської дружби (1988 р.). Узагальненням цього напрямку наукових досліджень ювіляра стала монографія «Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества», яка вийшла друком у революційному для країн центральноєвропейського регіону 1989 році. Автору тоді вдалося на прикладі новітньої соціальної історії показати складність протиріч, які саме почали розв'язуватися

у країнах Центральної Європи в суперечливому та складному процесі суспільно-політичної трансформації.

Проголошення незалежності України започаткувало сучасний етап у розвитку наукового доробку співробітників відділу. У 1991 р. на посаду завідувача відділу за конкурсом був обраний С.В. Віднянський. Він започаткував дослідження нових наукових тем співробітниками відділу. Ключовими стали теми міжкультурних зв'язків (Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945) (Київ, 1994); Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині (Київ, 1997). Загалом період 1990-х рр. став часом переосмислення історичного досвіду розвитку країн центрально-східноєвропейського регіону. Вагомий внесок у реалізацію цього завдання зробив особисто Степан Васильович.

Кожне східноєвропейське суспільство просувалося своєю специфічною траєкторією фундаментальних економічних, політичних і культурних змін. У відділі відбувалося дослідження рушійних сил і наслідків трансформації, визначення історичного типу постсоціалістичних змін. Відмінності у них стимулювалися неоднаковими параметрами успадкованих від попередніх історичних періодів технологічних, економічних, політичних і культурних інститутів. Звичайно, важливим джерелом цих відмінностей був і характер рішень, що їх ухвалювали і реалізовували в процесі трансформації. Особливості окремих змін національних східноєвропейських держав обумовлювалися також впливом таких важливих зовнішніх чинників, як європейська інтеграція та глобалізація.

У 1991 році ювіляр став відповідальним редактором міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» та членом редколегії «Українського історичного журналу». Загалом С.В. Віднянський є членом редакційних колегій 20 наукових періодичних видань. У 2019 р. він доклав титанічних зусиль, аби адаптувати це наукове видання до вимог наукометричних баз даних. Його редакторську роботу завжди вирізняє наукова принциповість та доброзичливість до авторів наукових праць.

Звичайно, того часу змінилися наукові пріоритети, вдосконалювалися методологічні засади наукових досліджень, разом із підготовкою молодих наукових кадрів здійснювалося заглиблення у нові наукові теми. Широкий діапазон наукових інтересів Степана Васильовича органічно поєднується із високим професіоналізмом вченого та організатора наукової діяльності. У 1994 р. видається новаторська наукова праця

ювіляра «Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.)». Цей напрямок історичних досліджень доповнюється працями «Україна в європейських міжнародних відносинах» (Київ, 1998, у співавт.), «Т.Г. Масарик і нова Європа» (Київ, 1998, у співавт.) та «Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939 рр.)» (Київ-Ужгород, у співавт. з М.М. Вегешем). У 2020 р. у співпраці з М.М. Вегешем було видано першу наукову біографію керівника Карпатської України Августина Волошина, яка отримала позитивні рецензії в Україні та за кордоном.

До безперечних наукових звитяг ювіляра належить захист у 1997 р. докторської дисертації на тему «Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині». В 1999 р. С.В. Віднянському було присвоєно звання професора зі спеціальності всесвітня історія. Значну науково-організаційну, навчально-педагогічну та громадську діяльність ювіляр поєднує з плідною науково-дослідницькою роботою. На межі ХХ-ХХІ століть видаються праці: «З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки ХХ ст.). Документи і матеріали» (Київ, 1999, у співавт.), Зовнішня політика України в умовах глобалізації (1991-2003 рр.), Анотована історична хроніка міжнародних відносин (Київ, 2004, у співавт.), «Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем» (Київ, 2006, у співавт. з А.Ю. Мартиновим), «Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 1, 2. Київ, 2009, 2010», «Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу» (Київ, 2009 у співавт. з А.Ю. Мартиновим) та ін. Всього у творчому доробку С.В. Віднянського близько 400 наукових видань, присвячених всесвітній історії та міжнародним відносинам ХІХ-ХХ століть.

6 березня 2015 р. Степан Васильович Віднянський був обраний член-кореспондентом НАН України за спеціальністю «всесвітня історія».

Плідним науково-методологічним і концептуально-практичним напрямком діяльності Степана Васильовича стало дослідження новітньої європейської історії у контексті розвитку процесу європейської інтеграції. Ідея «об'єднаної Європи» як спільного ідентифікаційного знаменника різних народів Старого континенту молодша і, водночас, старіша за нації-держави. Процеси глобалізації об'єктивно стимулюють увагу до питань ідентичності. Навіть у об'єднаній Європі дедалі частіше виникають дискусії з приводу «нового націоналізму»,

який багатьох дивує, адже конструкція Європейського Союзу вибудовувалася на фундаменті єдності різних народів, які мали обмежити конкуренцію між собою та перейти до співпраці заради підняття рівня та якості соціальних стандартів й миру в Європі. Однак наявності потужної економічної опори Європейського Союзу у вигляді спільного ринку та єдиної грошової одиниці виявилось недостатньою для органічного союзу громадян та для формування спільної культури. Тому «нова європейська ідентичність», головним чином, проявляє себе на рівні тонкого прошарку європейської інтелектуальної еліти. Натомість на інших щаблях соціально-політичної ієрархії панують національно-державні ідентичності. Донедавна популярною тенденцією в західноєвропейських країнах Євросоюзу було сприйняття концепції багатьох культур, або «мультикультурності». Однак, світова економічна криза, збільшення кількості нелегальних емігрантів до країн Євросоюзу, посилення ксенофобських настроїв на фоні збільшення чисельності безробітних змусили уряди Великої Британії, Італії, Німеччини та Франції вести мову про провал ідеї «мультикультурності». В країнах Західної Європи основний радикальний націоналістичний дискурс точиться навколо антиісламських та антиінтеграційних мотивів. У нових центральноєвропейських країнах-членах Євросоюзу домінує антициганський та антиінтеграційний націоналізм. Причому заклики «нових націоналістів» відродити міфи про винятковість власної нації безпосередньо підривають підвалини Євросоюзу. Внаслідок чого зменшується популярність Євросоюзу в очах громадськості.

У багатьох своїх наукових працях Степан Васильович наголошує, що спільна європейська ідентичність не виникла «автоматично». Формуванню ідентичності «європейського космополітизму» перешкоджає відсутність таких ментальних консолідуючих факторів як єдина мова та уніфіковані культурні цінності, стереотипи масової повсякденної поведінки.

Натомість знову пріоритетом державної політики в країнах ЄС стає адаптація емігрантів до провідної культури певної національної держави. Можна сказати, що прогноз Освальда Шпенглера, висловлений у далекому 1918 р., про кризу європейської культури дається взнаки. В умовах глобалізації важко зберегти національну культурну ідентичність, яка часто представляється «минулим, яке не минає». Спільній соціальній ідентичності все важче ментально «скріплювати» таку «уявну спільноту», якою є нація. Адже позиціонування соціальних суб'єктів щодо будь-якої ідентичності фактично означає відповідь собі та оточуючим на сакраментальні питання: «хто я?».

«хто ми?» . Адекватна відповідь на ці питання дає можливість мати надійний компас у бурхливому морі глобальних зрушень та радикальних трансформацій.

Послідовно та аргументовано Степан Васильович наголошує, що одним із головних складників будь-якої колективної ідентичності є інтерпретація національної історії. Однак, сучасний світ, в якому домінують різні інформаційні потоки, робить неможливою наявність усталеної ідентичності, яка дана «на віки». У диференційованому, по-різному стратифікованому та, як правило, багатонаціональному суспільстві об'єктивно наявні різні ідентичності. Внаслідок цього виникає питання: чи є наукові підстави говорити про суспільну ідентифікацію? Що ми можемо розуміти під цим поняттям?

Відповіді на ці, як неодноразово наголошував С.В. Віднянський, пізнавальні виклики допомагає шукати історія. Адже саме минуле дає можливість не лише з'ясувати, ким були наші предки, а й зрозуміти, чим вони жили, як мислили, що їх турбувало. Київська Русь входила до кола великих європейських держав раннього середньовіччя поряд із імперією Карла Великого. Землі України історично та географічно завжди були в Європі. Але з часом не завжди відповідали формальним критеріям. Чимало істориків скажуть, що у нас не було релігійної Реформи та Контрреформації (хоча у контексті останньої можна розглядати Берестейську унію), своєрідним було Просвітництво, тощо.

Звернення до нашого спільного з поляками та литовцями минулого передусім дає підстави згадати про нашу спільну державність – Велике князівство Литовське, а потім і про Річ Посполиту. Тривала історія цих державних утворень багата на різні події, які неоднаково тлумачаться науковцями та громадськістю. Серед епохальних подій можна назвати битву на Синіх водах, яка поклала край експансії монголів у Східну Європу. Натомість Грюнвальдська битва, участь у якій брали лицарі з українських, польських та литовських князівств, покінчила із тодішньою експансією німецьких лицарських орденів, які здійснювали «тиск на Схід». В цей час були всі підстави вести мову про спільну східноєвропейську ідентичність українців, поляків, литовців й до певної міри білорусів.

Рання модерна доба європейської історії досить радикально змінила історичні долі східноєвропейських народів. Західноєвропейські країни здригалися від кривавих подій Реформації, релігійних війн, Контрреформації. Саме вони стимулювали появу модерної ринкової економіки, яка спирається на принцип індивідуальної свободи та громадянське

суспільство. Ці події лише опосередковано торкнулися регіону Східної Європи. Соціокультурні відмінності між двома половинками одного європейського серця ставали дедалі помітнішими. На заході євразійського простору розпочалася запекла боротьба за домінування.

На початку XVII століття загострилася суперечка між Річчю Посполитою та Московським царством. Козаки Сагайдачного ходили разом із польським військом на Москву. Українські козаки стали майже такими ж відомими в Європі найманими ландскнехтами, як й їхні швейцарські колеги-гвардійці. Тридцятирічна війна 1618-1648 рр. спустошила Центральну Європу та започаткувала добу Вестфальської системи міжнародних відносин, яка поступово трансформується лише на наших очах.

У фундаментальній науковій праці «Україна в історії Європи XIX – початку XXI століть» (Київ, 2020), написання якої було ініційовано Степаном Васильовичем та здійснювалось під його ретельним редакторським контролем, нагадується, що для українців повстання під проводом Богдана Хмельницького стало фундаментом модерної національної ідентичності. Тим часом у Європі поступово формуються національні держави, будівничими яких ставали абсолютні монархи, які поступово почали орієнтуватися на просвітницькі ідеї. Бажання релігійних, соціальних та національних свобод було потужним й в українському суспільстві.

Титанічна діяльність Богдана Хмельницького дала можливість створити Українську козацьку державу. Однак така радикальна геополітична трансформація Східної Європи порушила регіональний баланс сил. Могутні сусіди втрутилися в український державотворчий процес. На українських землях запанувала Руїна, говорячи словами Т. Шевченка, ми «самі себе звоювали». В середині XVII ст. Україна була поділена по Дніпру між Річчю Посполитою та Московським царством. Так одна з найбільших європейських націй – українці, були волею історії та низки війн поділені між різними державними організаціями та на тривалий час розділена на сфери впливу. Україна стала заручницею нового балансу сил у Європі.

Європейська доба Просвітництва була однією з найбільш складних для української історії. Різні українські землі опинилися у складі імперій, які конкурували за домінування у східноєвропейському регіоні. Козацькі традиції вольностей та індивідуальної свободи, доповненої колективною відповідальністю, дали змогу Пилипу Орлику створити Конституцію. Але до конституційного патріотизму українцям було ще далеко.

Навпаки, XVIII століття стало часом закріплення соціокультурного розколу між українцями різних територіальних утворень. Своєрідним доповненням цього процесу стали три поділи Польщі, внаслідок яких з політичної карти Європи на певний час «фізично» зникла польська державність, але не польська ідентичність. Гегемонами Східної Європи стали Російська імперія, Пруссія та Австрійська імперія. Українці стали пасинками в різних імперських утвореннях.

Певні сподівання на кращі зміни можна було пов'язувати із гаслами Великої французької революції: «свободою», «рівністю», «братерством». Ці ідеї намагалися поширювати Європою солдати Наполеона. Однак його кінцева поразка та рішення Віденського конгресу 1815 року створили «концерт» європейських держав, але без незалежних східноєвропейських держав. Можна сказати, що з цього часу в Західній Європі стверджується думка про поглиблення відмінностей між двома частинами європейського континенту. Східна Європа відставала в процесі модерного державотворення. «Весна народів» 1848 р. лише посприяла появі людей розумової праці, які закладали фундамент великих будов національних держав. Ці наукові питання були у фокусі уваги С.В. Віднянського ще у роки навчання в Ужгородському університеті.

Нові національні державні утворення, які вступили між собою у жорстку конкуренцію за ринки збуту та колоніальні володіння, неухильно вели Європу та світ до глобальної війни. На обрії з'явилося одне з найтрагічніших в історії ХХ століття, коли Європа на власному важкому досвіді переконалася, що міждержавна єдність є питанням миру і процвітання. Це особливо важливо, коли Європу наскрізь пронизують криваві сліди давніх і нещодавніх міждержавних і міжнаціональних конфліктів. Вже після Першої світової війни роздуми вчених були спрямовані на просування в суспільну свідомість ідеї примирення заради цивілізаційної єдності Європи.

Після падіння комуністичних режимів у Європі дедалі частіше застосовується важливий принцип: «вибачаємо й просимо вибачення». Це дає можливість формувати спільну європейську ідентичність, хоча як і за доби Просвітництва вона все ще більше нагадує ідеальний проект, ніж реальність. Адже кожна країна Євросоюзу плекає насамперед національну ідентичність. Ототожнення себе з певною нацією є передумовою для формування європейської ідентичності.

Водночас пріоритетом зовнішньої політики Євросоюзу стає захист національних меншин заради примирення всередині держав та між ними. Чимало громадян України є дво-

мовними. Чи є це погано для національної ідентичності? Чи цей факт свідчить про невикористаний у повному обсязі потенціал конкурентоспроможності у сучасних умовах глобалізації? Аби знайти Україні місце в Євросоюзі, спочатку треба досягнути стандартів Європи в Україні, зокрема, й у мовному питанні.

Можна припустити, що небажання «старих» країн-членів Євросоюзу надати європейській державі Україні перспективу членства обумовлюється незавершеністю процесу примирення європейської історії з геополітикою, суттю якого є подолання ідентифікаційного розколу між Сходом і Заходом Європи. Новітній балканський досвід довів, що конфлікти ідентичностей стимулюють криваві конфлікти. Однак нова європейська цивілізаційна ідентичність в ідеалі має забезпечити толерантне співіснування й ослабити емоції конфліктності та неприязні. Постійне переживання травматичного досвіду минулого відбирає творчу енергію, потрібної для реалізації сучасних проєктів найближчого майбутнього.

У цьому контексті важливою залишається робота комісій істориків, які, зокрема, мають готувати наукові коментарі до публікацій архівних документів. В процесі формування минулих ідентичностей історична пам'ять часто є автономною від офіційної історичної науки силою. Будь-якій європейській державі дедалі важче зберегти монополію на написання історії. Треба замислюватися над контекстом і складністю минулого, а не міфологізувати «історика-суддю». Толерантність є важливою європейською цінністю, включно із сприйняттям неминучого конфлікту інтерпретацій складних сторінок історії. Степан Васильович витратив чимало часу і нервів на організацію плідної роботи українсько-словацької, українсько-чеської, українсько-угорської, українсько-болгарської, українсько-польської комісії істориків.

Замість створення спільних шкільних підручників доцільно представляти у наявних національних підручниках різні точки зору. Адже будь-який історичний наратив не просто передає минуле, а тлумачить його. Причому шкільні підручники залишаються основним знаряддям для створення національної міфології на основі історичних оповідей. Відкритим є питання, наскільки послідовно можна вести мову про самобутність нації у європейському контексті. Стереотипне прийняття минулого, його інструментальне використання не можуть нейтралізувати страх перед невизначеним майбутнім.

Європейська ідентичність формується на основі нової ролі історика, який прагне пояснити трагічні події, але не є

суддею, який презентує суспільству остаточний вирок щодо минулого та пам'яті про нього.

Зрештою в процесі формування ідентичності важливо пам'ятати, за кого ви себе вважаєте, тим ви й є, принаймні потенційно. Європейська ідентичність України вибудовується й через інтеграцію її історії до історії Європи. Потрібно укорінити Україну в минулому Європи. Мова може йти й про створення спільних комісій польських, литовських, українських та російських істориків. Але це можливо зробити лише у демократичному середовищі та за становлення правильного «політичної» відстані від минулого. Діяльність міжпарламентської асамблеї України, Литви та Польщі може сприяти активізації та створенню необхідних передумов для якісного нового інтелектуального розуміння нашого спільного минулого, що є запорукою успішності реалізації спільних проектів у сучасному та майбутньому.

Завдяки своїй ініціативі й творчій енергії Степан Васильович Віднянський як людина високих принципів і громадянського сумління працює у вчених радах по захисту дисертацій, заступником голови Комісії істориків України та Словаччини, президентом товариства «Україна – Словаччина», віце-президентом Міжнародної Слов'янської академії наук, тощо. Також С.В. Віднянський видає підручники і посібники «Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи (посібник для шкіл)» (Київ, 1993), «Всесвітня історія. Новітня історія (Частина 2)» (Київ, 2000-2005), Міжнародні відносини і зовнішня політика (від 1914 до наших днів) (Київ, 2006). Тому законірно у 2007 р. йому було присвоєно звання «Відмінник освіти України», а у 2008 р. нагороджено відзнакою МОН України «За наукові досягнення». У березні 2001 р. Указом Президента України за вагомі досягнення у професійній діяльності, багаторічну сумлінну працю Віднянському Степану Васильовичу присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки».

Степан Васильович ретельно ставиться до аналізу історичних фактів, тримає руку на пульсі передових наукових концепцій. Це дає можливість вірно бачити проблеми формування та реалізації зовнішньої політики України. У однополярній системі міжнародних відносин Україна є складовою системи стримування реваншистських амбіцій Росії. У цьому контексті незалежність України сприймалася найближчими західними сусідами: Польщею, Словаччиною, Румунією, Угорщиною. Для посткомуністичних країн Центральної та Південно-Східної Європи незалежна Україна відокремлювала їх від Росії та забезпечувала умови стабільності для суспільно-

економічних змін, необхідних для інтеграції до Євросоюзу і НАТО. Відповідним в 1990-х – на початку 2000-х років було ставлення США до України. Забезпечення суб'єктності України в цей час здійснювалось за рахунок багатовекторного зовнішньополітичного курсу. Рівновіддаленість й/рівнонаближеність до США і РФ залишало поле для зовнішньополітичного маневру, але залишало Україну у стратегічній «сірій зоні» між Заходом і Сходом.

Політологія стверджує, що якість суб'єктності держави залежить від спроможності політичної, економічної, культурної еліти забезпечити сприятливі умови суспільно-історичного розвитку. Критеріями суб'єктності є включення національної економіки у міжнародних розподіл праці на самодостатніх умовах (з відтворенням продуктивних сил, забезпеченням науково-технічних інновацій в економіку і політику, функціонуванням політичної системи країни на засадах консолідованої політичної нації). Однак президентська виборча кампанія 2004 р. спровокувала з міркувань політичної технології поділ українського суспільства на «прозахідний» Захід і «проросійський» Схід. Кремль фактично взяв на озброєння ідеї «консервативного євразійства», орієнтовані на поетапну територіальну «деконструкцію» України. Була обрана політика плекання «проросійської» політичної та економічної еліти в Україні. Однак на той час більша частина суб'єктів великого капіталу в Україні, виходячи зі своїх стратегічних інтересів, вбачала перспективу в європейській, а не євразійській інтеграції (забезпечення прозорих прав власності, верховенство права, демократичні політичні процедури).

За президентства В. Ющенка (2005-2010) Росія зайнялася створенням інфраструктури та ресурсної бази, які мали забезпечити перехоплення стратегічного вектору цивілізаційного вибору України із європейського на євразійський. В ідеологічному сенсі Кремль цілеспрямовано здійснював політику дискредитації проукраїнської еліти та прозахідного зовнішньополітичного курсу України. Президентство В. Януковича (2010-2013) мало забезпечити стратегічний розворот України від Європейського Союзу до Євразійського економічного союзу. Цей час став іспитом на спроможність політичних, культурних та економічних еліт України захистити національну суб'єктність. Важливу роль у цьому процесі відіграли неурядові громадські організації, які стали ядром громадянського суспільства. Тут виявились переваги західної стратегії над російською. Колективний Захід з 1991 р. був орієнтований на грантову підтримку народжуваних структур громадянського суспільства в незалежній Україні.

РФ до 2004 р. була орієнтована на офіційні зв'язки з політичними та економічними елітами України замість створення орієнтованих на РФ неурядових організацій.

Після 2004 р. курс було змінено на прями зв'язки з місцевими елітами в південно-східних областях України та субсидювання інститутів «руського мира», чи діяльність спрямована на цивілізаційний розкол українського суспільства та перешкоджання формуванню української політичної нації. Хиби цієї російської стратегії проявили себе під час Революції Гідності та особливо анексії Криму і гібридної війни на Донбасі. Зокрема, потенціал підтримки проекту «Новоросія» обмежувався пострадянським кластером українського суспільства, який за критерієм ідентичності самоізолювався від української політичної нації.

Станом на 2019 р. Кремль де-факто обрав стратегію «замороження» конфлікту на Донбасі, проведення політики здійснених фактів щодо визнання анексії Криму (стимулювання відвідань півострову маргінальними представниками субсидійованих РФ європейських політиків, спроби створення в Криму офшорної зони, але цей проект суперечить військовій стратегії РФ, спрямованій на перетворення Криму на «не потопуючий російський авіаносець»). Також гібридна війна РФ проти України обмежила суб'єктність України у питанні вступу до НАТО (на перешкоді цьому може бути неврегульований збройний конфлікт країни, яка претендує на вступ у Північноатлантичний альянс).

Внутрішньополітичною проблемою України є неефективна робота соціальних ліфтів, які мають забезпечувати відтворення та спадковість політики національної еліти. Фактично не функціонує партійно-ідеологічний механізм політичної соціалізації національної еліти. Дискредитованими виглядають «класичні» ліберально-консервативні, національно-демократичні, соціал-демократичні партійні проекти. За два десятиліття XXI століття зникла суб'єктність лівого руху, який так і не спромігся переорієнтуватись на європейські соціал-демократичні цінності свободи, демократії, солідарності. Проти «праворадикальних націоналістичних угруповань» з боку РФ ведеться перманентна інформаційна війна, спрямована на обмеження їхнього електорального потенціалу.

Зазначені тенденції перешкоджають формуванню функціонально спроможного корпусу національної політичної еліти з повноцінним різновекторним ідеологічним спектром, орієнтованим не на фізичне нищення один одного, а на створення цивілізованих правил політичної діяльності владної еліти і контр-

еліти, здатної ефективно контролювати владу та за результатами виборів змінювати її без революцій і політичних катастроф.

За цих обставин Кремль, швидше за все, обере гібридну стратегію щодо суб'єктності України. Вона полягає у всебічній дискредитації України в міжнародному інформаційному просторі, формування образу України як «failed state», здешевлення для РФ вартості конфлікту на Донбасі шляхом його «замороження» та продовження політики економічного виснаження України, спрямованої на політичне відродження «проросійських» сегментів української економічної і політичної еліт. Не можна виключати «аварійного сценарію» хаотизації внутрішньополітичного процесу в РФ і переходу до відчайдушного силового тиску на Україну.

Епохальне підписання Угоди про асоціацію і Угоди про створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС стало найбільш резонансним проявом суб'єктності України, починаючи з 1991 року. В середині українського суспільства ще далеко до завершення політичної дискусії з приводу доцільності саме підписаної редакції тексту обох угод. Нагадаємо, що другий референдум у Нідерландах щодо ратифікації Угоди про асоціацію став можливий завдяки письмовій гарантії того, що Україна ніколи не наполягатиме на повноцінному вступі до ЄС, а також не претендуватиме на отримання коштів зі структурних фондів ЄС.

Претензії до угоди про всеохоплюючу зону вільної торгівлі пов'язані зі збереженням у тексті зазначеної угоди дискримінаційних квотних обмежень на більшість українських (промислових та аграрних) товарів і послуг. Фактично Україні обидві угоди пропонують асиметричний розвиток вітчизняної економіки за рахунок експорту непереробленої сировини та робочої сили. Впродовж 2014-2020 рр. Україна так і не отримала належної допомоги ЄС заради подолання технологічної прірви у стандартах і усунення нетарифних форм обмеження експорту.

Пандемія коронавірусу завдала удару по чотирьох європейським свободам: свободі пересування товарів, капіталів, робочої сили і послуг. Карантинні заходи паралізували Спільний ринок ЄС. Євросоюз фактично опинився перед викликами ре-націоналізації внутрішньої політики країн-членів. Це є нагодою для України повноцінно відновити свою суб'єктність у відносинах з ЄС та наполягати на пошуку симетричного варіанту торговельних преференцій, які мають дати можливість для відновлення економіки України після пандемії шляхом реіндустріалізації, а не тільки перетворення України на велику аграрну державу. Додаткові виклики суб'єктності України створює імплементація закону про відкриття внутрішнього ринку обігу зе-

мель сільськогосподарського призначення. З точки зору національної продовольчої безпеки неприйнятним є сценарій монополізації ринку обігу земель транснаціональним капіталом та її експлуатація не в національних інтересах.

Втратити суб'єктність та перетворитись на «failed state» дуже легко. Аби відновити суб'єктність, потрібно попередньо досягнути національного консенсусу щодо стратегії розвитку. Час після пандемії коронавірусу найкращий з точки зору переосмислення становища та не імітаційної, а реальної адаптації до нового світу, який вже ніколи не буде таким, до якого ми звикли за останні тридцять років. Суб'єктність і статус національної держави тепер залежатиме від її власної спроможності та реальної політики, а не імітації життя ідеологічними міфами. Саме такий підхід є домінуючим у науковій творчій лабораторії Степана Васильовича Віднянського.

Головне для нього це самореалізація у професії, родині, серед друзів. Зі Степаном Васильовичем дуже приємно працювати. Багато хто з його учнів мало що зробив би без його допомоги, терпіння й уміння. Як історик, він присвячує багато годин дослідженню і перевірці фактів, виконуючи суперякісну роботу як науковий редактор і навіть коректор. Багато хто зловживає його готовністю дозволити експлуатувати свій академічний мозок.

Розуміння людських потреб сприяє високо розвинутий емоційний інтелект Степана Васильовича, який допомагає йому користуватись емоціями, щоб інформувати мислення, і використовувати мислення, аби розуміти та управляти емоціями. Його емоційний інтелект – це харизматичне вміння увімкнути позитив, котрий завжди приносить оточуючим правильну мотивацію, підтримку, впевненість у своїх силах та натхнення.

Andrii Martynov

**STEPAN VIDNYANSKYI: PATRIOTISM, HONESTY,
PROFESSIONALISM – CREDO OF UKRAINIAN HISTORIAN**

The article is a presentation of the life and professional work of the historian Stepan Vasylovych Vidnianskyi in the context of the author's reflections about the role and significance of Ukraine in the history of Europe. The author emphasized the main turning points in the history of Ukraine. Considerable attention is paid to modern problems of globalization, identity crisis, European integration of Ukraine, the Russian threat, domestic political life of our state, formation of elite's consciousness and social and cultural problems of consolidation of Ukrainian society.

Key words: S.V. Vidnianskyi, scientific works, socialist countries, Ukraine, Europe, integration, identity, globalization, elite, consolidation.

Отримано: 22.12.2020